

Polisen & Åkroken

Fornlämning L1984:6709, Polisen 2 & Åkroken 2, Nyköpings socken & kommun, Södermanlands län. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.

Medeltid & nyare tid

Patrik Gustafsson Gillbrand

Polisen & Åkroken

Fornlämning L1984:6709, Polisen 2 & Åkroken 2, Nyköpings socken & kommun, Södermanlands län. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.

Medeltid & nyare tid

Patrik Gustafsson Gillbrand

Sammanfattning

I oktober år 2020 genomförde Sörmlands Arkeologi AB en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning i centrala Nyköping. Bakgrunden var att Vattenfall Services Nordic AB skulle borra för nya elledningar mellan kvarteren Polisen och Åkroken väster om ån. Under dagens markyta döljer sig spår av kulturlager, hus, gator och torg från slutet 1000-talet e. Kr. till nyare tid.

Inom kvarteret Polisen framkom delar av en byggnad och en kullerstenbeklädd gård. Fynd i form av keramik och kritpipor berättar att huset uppfördes under det sena 1600-talet och att det förstördes vid stadsbranden år 1719. Under kullerstensläggningen påträffades ytterligare lager och fynd som glas och keramik från 1500- och 1600-tal. Inom Åkroken dominerades schaktet av en kraftig stensyll till en nu riven byggnad som uppfördes under det sena 1800-talet. I schaktets västra kant fanns rester efter en mur som kan vara en del av det medeltida Rådhuset som ska ha legat på platsen enligt den äldsta kartan. Intill muren påträffades även kulturlager och en träkonstruktion som med hjälp av fynd av keramik och en kam daterades till 1200-tal. I norr fanns tjocka kulturlager samt rester efter en kavelbro tillhörande en äldre gata och ett staket. Lagren bör vara medeltida, även om inga daterande fynd påträffades.

Rapporten laddas ned via
www.sormlandsarkeologi.se

eller beställs från

Sörmlands Arkeologi AB
Tideliussgatan 37
118 69 Stockholm

mail@sormlandsarkeologi.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg
Kart- och ritmaterial: Patrik Gustafsson Gillbrand
Omslagsfoto: Runstenen U692 på Oknö i Mälaren.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

© Sörmlands Arkeologi AB
Nyköping 2021

Innehåll

Sammanfattning 2

Utgångspunkt 5

Tidigare undersökningar

Syfte & metod 5

Syfte

Metod

Topografi & kulturmiljö 5

Polisen & Åkroken

Resultat 6

Fyndmaterial

Avslutande diskussion 15

Polisen

Åkroken

Referenser 16

Arkiv

Administrativa uppgifter 17

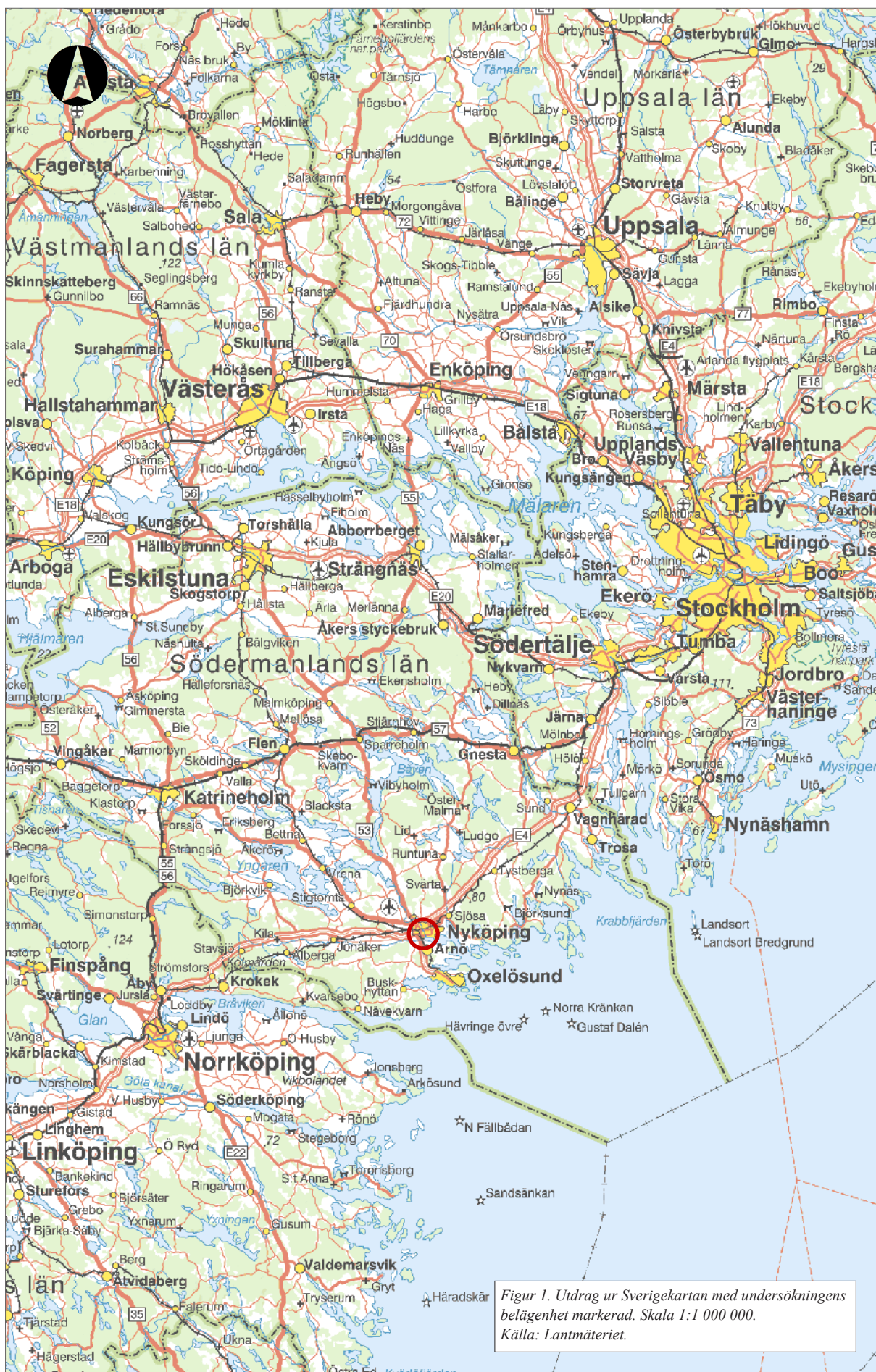
Bilagor 18

Bilaga 1. Schaktplaner

Bilaga 2. Anläggningsbeskrivningar

Bilaga 3. Sektionsritningar

Bilaga 4. Fyndtabell



Utgångspunkt

Sörmlands Arkeologi AB har mellan 2020-10-05 och 2020-10-15 genomfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning inom fornlämning L1984:6709, fastigheterna Polisen 2 och Åkroken 2, Nyköpings socken och kommun, Södermanlands län (figur 1-3).

Undersökningen utfördes med anledning av att Vattenfall Services Nordic AB avsåg att borra/trycka för nya elledningar inom ovan rubricerade område. Därav behövde en tryckgrop/schakt grävas inom respektive fastighet. Arbetsföretaget berörde aktuell fornlämning, som utgörs av stadslager från medeltid till nyare tid. Länsstyrelsen ansåg därför att det förelåg en risk att markningreppen skulle skada fornlämningen.

Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län (1st dnr 431-6645-2020) enligt 2 kap. 13 § i Kulturmiljölagen (1988:950). Ansvarig för kostnaden var Vattenfall Services Nordic AB.

Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Patrik Gustafsson Gillbrand, verksam som arkeolog vid Sörmlands Arkeologi AB.

Tidigare undersökningar

Här nedan presenteras endast de mer omfattande undersökningarna som tidigare utförts inom kvarteren Polisen och Åkroken.

I princip samtliga tidigare genomförda undersökningar inom **Polisen** är belägna i kvarterets norra del. De arkeologiska insatserna är relativt få och små till ytan (figur 3). År 1981 undersöktes ett cirka tre meter djupt schakt inom gårdsplanen till Westerlingska gården. Vid undersökningen påträffades tjocka kulturlager samt flera vällbevarade kavelbroar i flera faser (Sjösvärd 1983). År 2016 utfördes en schaktövervakning inom Polisen 1, 2 och 3 (Norberg 2017). Framför entrén till Westerlingska gården påträffades intakta lager som kunde knytas till 1719 års stadsbrand. Därutöver framkom delar av en husgrund belägen mellan Mårtensgården och Rektorsbostaden. Byggnaden bör med utgångspunkt i en ¹⁴C-analys inte vara äldre än år 1680 och som troligen förstördes i samband med 1719 års brand.

I kvarteret **Åkroken** har det tidigare utförts flera arkeologiska arbeten av varierande omfattning och karaktär (figur 3). Den första arkeologiska undersökningen genomfördes redan år 1924 av Erik Lundberg i den dåvarande Rådhusgränden. Av hans anteckningar framgår att han påträffade rikligt med välbevarade medeltida gatumiljöer, timmerkonstruktioner samt kulturlager som var cirka 2 meter tjocka (Lundberg 1931, s. 133-140). År 1986 undersöktes ett cirka 25 m² stort schakt samt tolv provborrningar med skruvborr i Åkrokens

nordöstra del (Nordeman 1986). Vid undersökningen påträffades kulturlager och ett flertal bebyggelsenivåer i form av både plankgolv och timmerkonstruktioner. I undergrunden framkom även fyra stolphål och den äldsta bebyggelsenivån daterades till tidig medeltid. Vid provborrningen påträffades bland annat rester efter det medeltida Rådhusets källare. År 2008 genomfördes en arkeologisk förundersökning inom Åkroken 3 (Gustafsson & Pettersson 2008). Förundersökningen följdes därefter upp åren 2010 och 2011 av två mycket omfattande arkeologiska undersökningar inom kvarterets västra halva, det vill säga Åkroken 3 och 4 (Nordström & Lindeblad 2016). Vid arbetet påträffades omfattande kulturlager med fynd samt lämningar efter bebyggelse, gator och bryggor från sekelskiftet 1000/1100 e. Kr. fram till 1600-talets mitt. Vidare framkom under den äldsta stadsbebyggelsen rester efter två stora båthallar daterade till 650-1050 e. Kr.

Syfte & metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska undersökningen var att löpande undersöka och dokumentera mindre komplicerade lämningar inom den del av fornlämningen som berördes av arbetet samt att ta tillvara fynd.

Metod

Initialt var planen att öppna två tryckgropar/schakt, men på grund av olika tekniska omständigheter kom antalet schakt att utökas till fyra (schakt 1-4). Schakt 1 var cirka 5,8 x 1,5 meter stort och cirka 1,0 meter djupt. I botten av schakt 1 handgrävdes därefter schakt 2, som var cirka 1,4 x 0,4 m stort och 0,7 meter djupt. Schakt 3 var cirka 4,8 x 4,0 meter stort och 1,6 meter djupt. Schakt 4 var cirka 2,5 x 0,6 meter stort och 2,2 meter djupt (bilaga 1). Inga schakt grävdes i botten vid undersökningen.

Schakten grävdes skiktvis med grävmaskin och öppnade ytor rensades kontinuerligt för hand. Schakt och påträffade lämningar mättes in med RTK-GPS samt beskrevs i text. Skalenliga sektionsritningar upprättades i tre schakt. Ett representativt urval av översikter och detaljer samt schakt fotodokumenterades. Påträffade fynd samlades in och knöts till respektive schakt och kontext.

Topografi & kulturmiljö

Inom Nyköpings historiska stadskärna finns omfattande lämningar i form av kulturlager samt rester efter konstruktioner och byggnader från medeltid och nyare tid (L1984:6709). Den ursprungliga markytan, vilken till stora delar består av lersiktad silt, har sannolikt

bidragit till goda bevaringsförhållanden för trä och annat organiskt material.

Mycket tyder på att Nyköping med sitt strategiska läge tidigt blev en viktig plats för handel och kontakter med omvärlden. Den äldsta stadsliknande bebyggelsen etablerades under slutet av 1000-talet invid åmynningen (Nordström & Lindeblad 2016). I väster och i norr angränsade staden till högre liggande områden och bergspartier, vilka länge utgjorde naturliga barriärer för stadsområdets utbredning under hög- och senmedeltid. Först under 1500- och 1600-talen, växte Nyköping ytterligare och kom att omfatta en yta som grovt motsvarar dagens lagskyddade fornlämning (L1984:6709). Nyköping fick en ny stadsplan någon gång mellan år 1640 och 1665, vilken i stort sett är densamma än idag (LMS akt nr C57-1:1). Åren 1665 och 1719 brann stora delar av stadsbebyggelsen ned.

Nyköpings centrala delar har som många andra städer varit föremål för omfattande urschaktningar både med och utan arkeologisk medverkan. Det finns dock fortfarande områden i de centrala delarna som i arkeologisk mening kan betraktas som välbevarade. Förutom de så kallade Åkvarteren (Åkroken, Mejeriet, Verkstaden & Nyköpingsbruk) gäller det även kvarteren Läroverket, Polisen, Skutskepparen, Strömkarlen och Sörmlandsbanken (Hasselmo 2007).

Polisen & Åkroken

Vad gäller historiskt kartmaterial finns en äldre förrättning över Nyköping, där en yngre rutnätsindeldad stadsplan tecknats ovanpå en äldre oregelbunden kvartersstruktur. Sannolikt avspeglar den äldre planen de förhållanden som rådde före 1665-års brand (LMS akt nr C57-1:1). Genom kartakten framgår att **kvarteret Polisen** utgjorde östra halvan av ett äldre kvarter som kan ha hyst en mer förtätad stadsbebyggelse. Dessvärre saknas information som belyser de dåtida förhållandena i detalj, till exempel tomtindelning (figur 5).

I *Geometrisch jordebook Öffver Nyköpings stads Tompt määttningh* från år 1674 kallades Polisen för 3 kvarteret, 4 stocken (figur 6). I beskrivningen märks ett flertal tomtägare, bland annat handelsmannen Anders Arffvedsson, Oluff Jonsson Brÿtas och Oluff Bokbindare tillsammans med flera stadsjordar (figur 6, SMA, Blomberg).

Inom Polisen och i det angränsade kvarteret Läroverket finns ett mindre antal byggnader inritade i 1700-talets kartmaterial (LMS akt nr C57-1:14 & Rivell i Sundler 1735-1739, utg. 1967). Majoriteten av byggnaderna är idag rivna eller flyttade. Kvar finns emellertid Westerlingska gården som tillsammans med den intilliggande Mårtensgården utgör den äldsta stående bebyggelsen i området. Samtliga byggnader uppfördes efter 1719 års brand, troligen på 1720-talet (NKB, Polisen_2-1_15708.pdf, Polisen_2-3_15709.pdf). Tomten

där Westerlingska huset står idag förvärvades år 1699 av Mårten Westerling, ägare till Hargs bruk samt överinspektör vid Stora Sjötullen i staden. I köpet ingick även en byggnad som uppfördes efter 1665 års brand. Enligt uppgift revs huset inför uppförandet av det stora stenhuset (Hedin & Groop 2019, s. 72, NKB, Polisen_2-1_15708.pdf).

Kvarteret Åkroken låg enligt den äldsta stadsplanen inom och i anslutning till ett torg som i söder gränsade till Nyköpingsån. Intill och öster om torget finns en byggnad utritad som benämns Rådhuset. Såväl torg och rådstuga omnämns år 1413 i ett brev av Karl Karlsson (Färla) (Brev nr 18127, SD 1807, tryckt upplaga). Ett fynd av ett myntstampsavtryck daterat till år 1208-1216 i anslutning till det dåvarande torgets norra del styrker bilden av platsens administrativa karaktär. Av tidigare arkeologiska undersökningar framgår det även att den medeltida gatustrukturen i området stämmer väl överens med kartans äldre stadsplan (figur 5).

Enligt *Geometrisch jordebook Öffver Nyköpings stads Tompt määttningh* upprättad år 1674, benämndes det aktuella kvarteret som 1 kvarteret, 6 stocken (figur 6). Av källan framgår det att tomten i kvarterets nordvästra del tillhörde Rådmannen Gillius Willemooth. Söder därom låg Flättna Svens (Månssons) Enkias tomt. I de södra delarna finns det på den äldsta kartan en markering för en större anonym byggnad (kallad *steenhusstompten* år 1674), som eventuellt förstördes vid den stora branden år 1665. I jordebokens beskrivning över tomten omnämns borgaren Gerdt Störning samt ett stenhus som står öde och förfaller. Kvarterets nordöstra delar utgörs av stadsjord som benämns stads-källartomt. I söder finns en mindre tomt markerad som Nicolas Mommas kellartomt. Han och hans bror drev bland annat stadskällaren på entreprenad (Svenskt biografisk lexikon 1987, band 25, s. 664). Strax söder om kvarteret vid ån finns en lastageplats utmarkerad.

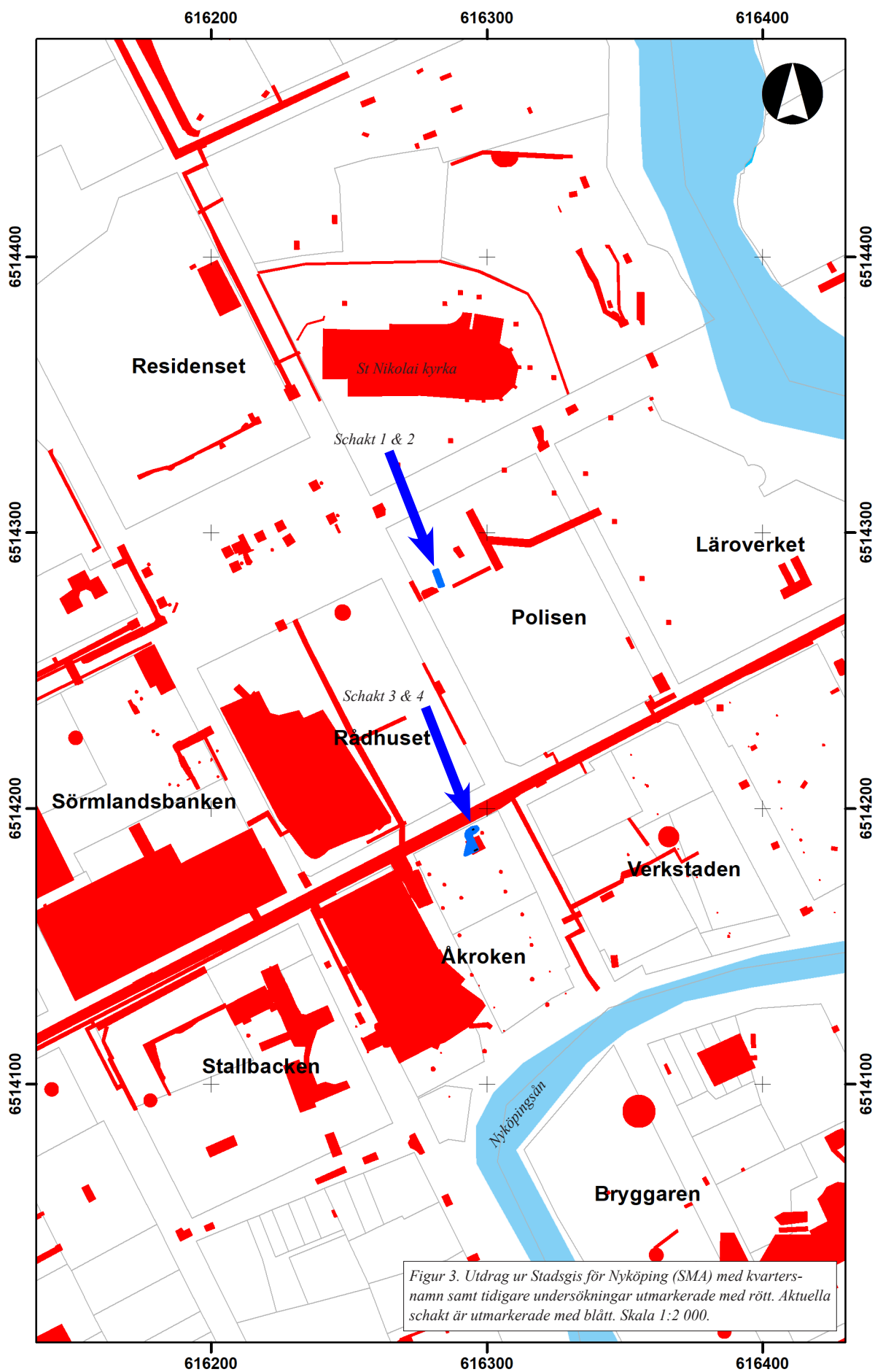
Senare under 1700-talet växte en relativt tät bebyggelse fram inom kvarteret, som under det sena 1800-talet kompletterades med flera stora stenhus (figur 4). På 1960-talet revs all bebyggelse inför uppförandet av ett annex till nuvarande stadshus. Byggplanerna kom emellertid aldrig att realiseras och kvarteret kom istället att nyttjas som parkering (Pettersson 2014).

Resultat

Inom kvarteret Polisen bestod markytan av en grusad gårdsplan tillhörande Westerlingska gården och inom kvarteret Åkroken utgjordes markytan av en asfalterad parkering samt gatumark (bilaga 1-4).

Schakt 1. Under cirka 0,3 meter tjocka utfyllnads-lager (L11 & L12), framkom en kullerstensbeklädd





Figur 3. Utdrag ur Stadsgis för Nyköping (SMA) med kvartersnamn samt tidigare undersökningar utmarkerade med rött. Aktuella schakt är utmarkerade med blått. Skala 1:2 000.

gång (A1), som var orienterad i sydvästlig-nordöstlig riktning. I anslutning till konstruktionen påträffades fragment av porslin från 1800-/1900-tal. A1 vilade i sin tur på sättsand (L10) och intill fanns ytterligare utfyllnadslager (L9 & L8). Cirka 0,5 meter under markytan framkom ett raseringslager som bland annat innehöll rikligt med tegelkross, kalkbruksklumpar, enstaka djurben, spik, anonyma skärvor yngre rödgods (L7). Lagret vilade i sin tur på ett brandlager som bestod av sot, kol, aska, tegelkross och enstaka djurben (L6). I lagret påträffades även fynd av keramik i form av yngre rödgods, vitgods och stengods. Därtill framkom ett sågat ben, eldslagningsflinta samt flera kritpipor (F1-F10 & F12-F13). Delar av fyndmaterialet var tydligt sekundärbränt (F1 & F8).

Lagret täckte i sin tur en syll (A2) som var belägen i schaktets norra ände. Syllstenarna var närmast orienterad i öst-västlig riktning. Direkt söder om syllen vidtog en kullerstensklädd yta (A3) som också den täcktes av brandlagret. Mellan några av stenarna påträffades en kritpipa (F11). I den norra delen av stenläggningen, närmast A2, fanns en stenlagd rännal som gick parallellt med syllstensraden. A3 representerar förmodligen en utomhusmiljö och därmed bör A2 utgöra södra väggen till en tidigare byggnad (figur 7).

Schakt 2. Kullerstenläggningen (A3) vilade på ett lager av sättsand (L5). Därunder vidtog ett utfyllnadslager som bestod av sandig silt uppblandat med tegelkross (L4). Lagret låg i sin tur på L3 som bestod av en decimetertjock kaka av kalkbruk med inslag av sten- och tegelflis. Direkt ovanpå lagret påträffades fragment av stengods, fajans och yngre rödgods (F14-F16). Det är dock oklart vad lagret representerar. Fynden indikerar

möjligen att kalklagret kan ha utgjort ett golv. Därunder fanns ett utfyllnadslager (L2) som bland annat innehöll rikligt med djurben, tegelkross. I lagret påträffades även fynd av yngre rödgods och passglas (F17-F19). Det i sin tur vilade på ett brandlager (L1) av orange-gul aska, sot och kol (figur 8). I botten av schaktet trycktes en sondkäpp ned till ett djup om minst 0,7 meter med påvisbara kulturlager.

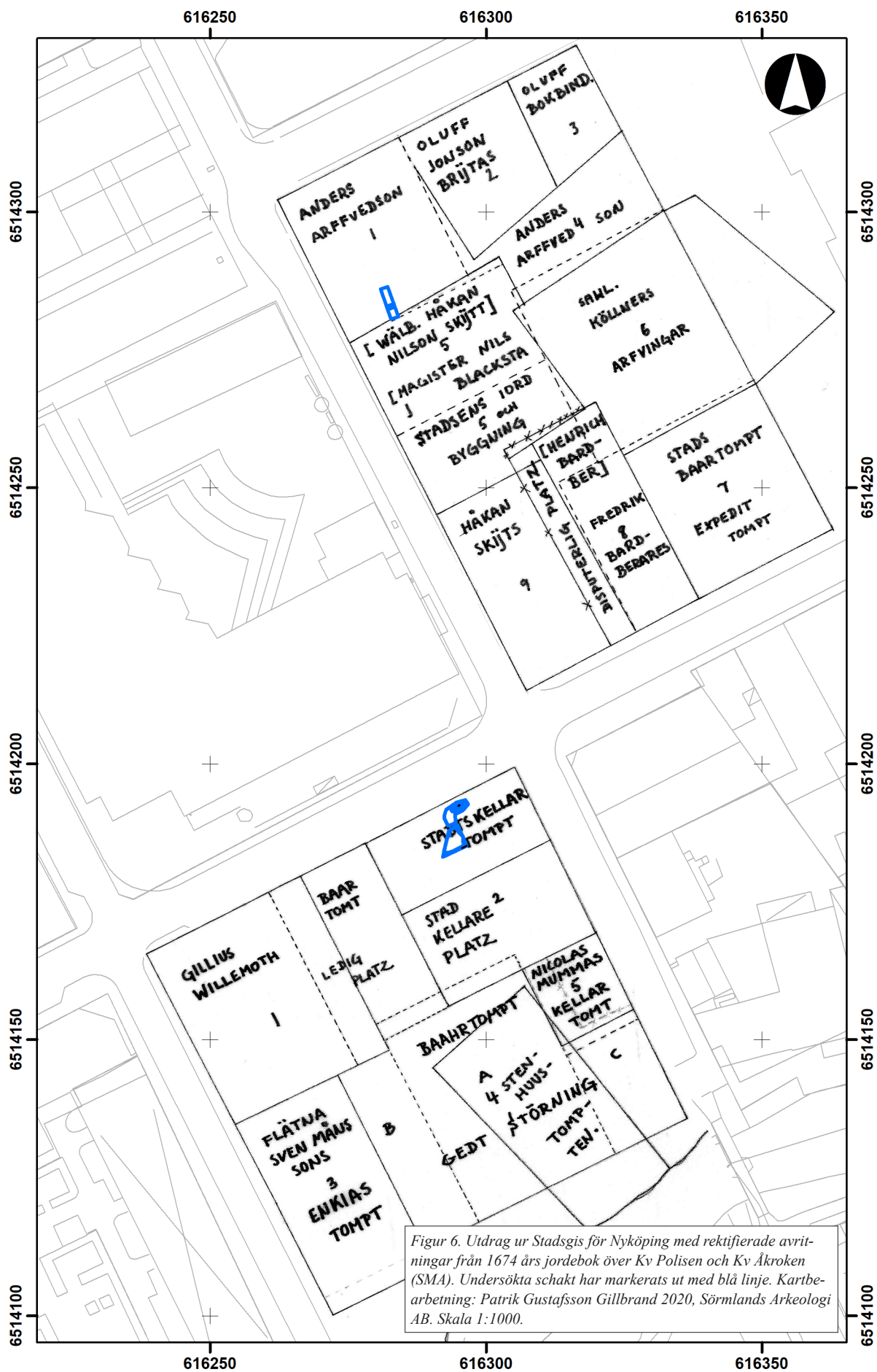
Schakt 3. Under cirka 0,8 meter tjockt lager av grus framkom en syllstensrad (N-S) av nära meterstora stenar med borrhål (A1). Konstruktionen vilade på återfylld kulturjord och utgjorde grunden till ett hus som tidigare låg utmed Västra Kvarngatan. Byggnaden uppfördes under senare delen av 1800-talet och revs på 1960-talet (figur 4). Syllstenarna togs bort med grävmaskin i samband med undersökningen. Öster om stenraden utgjordes schaktet av återfylld kulturjord från en arkeologiskt undersöknings som genomfördes år 1986 (Nordeman 1986).

I schaktets västra del fanns emellertid ett område med bevarade kulturlager och konstruktioner. I sydvästra hörnet framkom en mindre yta med kullersten (A2). Dikt an i norr fanns en murrest i form av tegel och kalkbruk (A3). Genom konstruktionen har en sentida rörgrav anlagts. Därtill förefaller det som om den östra förlängningen av A3 kapats i samband med anläggandet av syllstensraden (A1). Direkt norr om muren vidtog en något lägre liggande yta som bestod av en dåligt bevarad träläggning (A4). Det är oklart om anläggningen utgör resterna av ett golv eller en kavelbro. Vid framrensningen av konstruktionen påträffades bland annat en del av en kam (F24) samt fragment av äldre rödgods och yngre svartgods (F20-F23). Därunder ver-

Figur 4. Stadsvy mot kv Åkroken, korsningen Behmbrogatan och Västra Kvarngatan mellan år 1950 och 1960. Husen revs vid mitten av 1960-talet. Delar av grunden till den högra byggnaden påträffades vid undersökningen. Foto: Carl-Gustaf Blomberg/Södermanlands museum, 1950-1960, bild SLM A12-363, SMA.







kade det finnas ytterligare bevarade kulturlager som inte undersöktes, eftersom de inte kom att påverkas av arbetsföretaget (figur 9).

Schakt 4. Under asfalten fanns ett metertjockt lager av grus och sand (L8). Därunder vidtog mörkbrun humös silt med inslag av gödsel och enstaka träbitar (L7). Under fanns ett skikt som innehöll rikligt med träflis (L6). Det vilade i sin tur på ett liggande flätverksstaket (A8). Dikt an och öster därom fanns även delar av en träläggning (A9), möjligen en kavelbro. Både staket och träkonstruktion är förmodligen samtida. Därunder fanns ett lager av träflis och brun humös silt (L4). Det vilade i sin tur på ett brunt lager som i huvudsak bestod av gödsel med inslag av träflis samt enstaka djurben (L3). Under fanns ett lager av brun humös silt med inslag av gödsel och halm (L2). Det vilade på ett mörkbrunt lager av humös silt som innehöll träflis samt rikligt med läderspill som inte samlades in (L1). I botten av schaktet fanns rör från den aktuella borrhningen (figur 10).

Fyndmaterial

Vid undersökningen prioriterades insamlandet av föremål med daterande egenskaper (bilaga 4). Exempel på fynd som inte sparades var spik, anonyma keramikkrävar, porslin, fönsterglas, glasflaskor och djurben.

Ben

I L6 i schakt 1 påträffades en avsågad ledande av ett kobben (F12). Sågade ben är spillmaterial från tillverkning av benföremål, till exempel kammar. Materialkategorin dateras vanligen till hög- och senmedeltid. Fyndet avviker därmed kronologiskt från övrigt fyndmaterial i lagret, vilket antyder att kontexten förmodligen påverkats av senare tiders markrepp. I A4 i schakt 3 framkom ett fragment av en sammansatt dubbelkam i form av en dubbelbågig ändskiva av ben (F24, figur 13). Enligt äldre kamkronologier motsvarar den kamtyp B som daterades till 1200-1300-tal (Broberg & Hasselmo 1981). Även vid undersökningen av Åkroken 3 och 4 påträffades kamtypen i lager och konstruktioner som gett en något äldre datering, det vill säga perioden mellan 1140 och 1225 (Nordström 2016, s. 157).

Glas

I L2 i schakt 2 påträffades två gröna glasskrävar (F19) från två olika passglas med pålagda lister. Den här typen av dryckesbägare var populära i norra Europa under perioden 1550-1650. I samband med undersökningen av Åkroken 4 påträffades rikligt med fragment av liknande typer av passglas på golvet i en stenkällare. Byggnaden uppfördes omkring 1580 och brann ner år 1665 (Haggrén 2016, s. 139).

Keramik

Keramikmaterialet från både Polisen och Åkroken var varierande till sin karaktär, även om yngre rödgods dominerade till antal (bilaga 4).

Fajans påträffades i L3 i schakt 2. Det består av ett fragment till ett fat med vit tennglasyr på både in- och utsida. Insidan uppvisar även kornblå penselmålning i form av ett växtmönster. Fatet har troligen tillverkats i Holland och kan dateras till perioden 1550-1650 (jfr Johansson 2006, s. 87).

Stengods (CII) representeras av två fynd. I L6 i schakt 1 framkom F7. Det består av en skärva från ett krus av Westerwaldtyp med blå glasyr mot grå bakgrund. Krusen dateras i huvudsak till perioden 1560-1640, men var även i bruk fram till sekelskiftet 1600/1700-tal (Johansson 2006, s. 77). I L3 i schakt 2 påträffades F16 som utgörs av en rakväggig mynning med ljusgrått gods med brun glasyr av Raerentyp. Fragmentet kommer från ett krus som var vanligt förekommande i norra Europa under 1560-1640-tal (*Ibid*, s. 78).

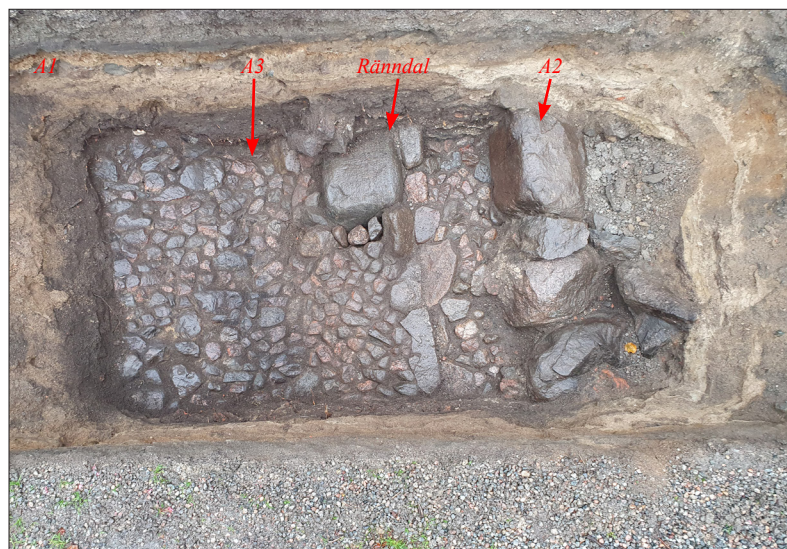
Yngre rödgods (BII:4) samlades enbart in från schakt 1 och 2 inom Polisen. I lager 7 påträffades flera skärvor som var sekundärbrända (F1). I samma lager framkom även F2-F5, som består av olika fragment från olika grytor, fat och skålar. Samtliga kan på generella grunder dateras till 1600- och 1700-tal. I L3 påträffades två fragment med passning från en kruka med invändig heltäckande senapsgul glasyr (F14). I lagret under (L2) framkom tre fragment med passning till en gryta (F17) samt F18 som är en bukskräva med brun invändig glasyr. Godset är kraftigt bergartsmagrat och utsidan är närmast polerad. Samtliga bitar är representativa för det tidiga 1600-talet (jfr Johansson 2006, s. 110).

Vitgods. I L6 i schakt 1 påträffades en skärva vitgods (F6). Som namnet antyder har fragmentet en vitaktig godsfärg med gul invändig glasyr. Keramiktypen tillverkades i huvudsak i Rehnområdet i Tyskland under perioden 1560-1640 (Johansson 2006, s. 85f). Fyndet är något för gammalt för kontexten det påträffades i (jfr med diskussionen om F12 under ben här ovan).

Yngre svartgods (BI:1) framkom endast i anslutning till A4 i schakt 3 (F21-F23). F21 består av fyra skärvor som troligen hör till samma kärl. Fragmenten uppvisar en knottrig metallisk mörkgrå färg på både på in- och utsida. Godset är grått, nästan sintrat med ställvisa synliga magringskorn och är Paffrathliknande till sin karaktär (figur 12). F22 består av en skärva med tydliga drejförar med en knottrig metallisk grå ut- och insida. Godset är gulaktigt och är inte lika hårt bränd som F21. F23 utgörs av ett litet mynningsfragment med gulaktigt nästan sintrat gods med ljusgrå utsida och brun insida. I Åkroken 3 och 4 förekom keramiktypen i huvudsak i kontexter daterade till perioden 1160-1260 (Bäck 2016, s. 115).

Äldre rödgods (BII:1). I anslutning till A4 i schakt 3 påträffades ett litet fragment äldre rödgods (F20). Det har en närmast slät grönbrun glasyr på utsidan och apelsinsalsaktig glasyr med samma färg på insidan. Fragmentet härrör förmodligen från en kanna. Vid

Figur 7. Schakt 1 med syllstenar till höger, samt kullerstensläggning med en rännadal sett från ovan. Efter det att bilden togs förlängdes schaktet med ytterligare några meter åt söder (vänster i bild). Bilden är tagen från öster. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.



Figur 8. Schakt 2 handgrävdes genom en kullerstensläggning (A3) i schakt 1. I botten syns ett brandlager (L1). I profilväggen ovanför finns ett ljus skikt i form kalkbruk och tegelkross (L3). Bilden är tagen från norr. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 9. Foto från ovan. I västra delen av schakt 3 påträffades kulturlager och konstruktioner. Överst i bild anas en av syllstenarna till ett 1800-talshus. Bilden är tagen från väster. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.





Figur 10. Schakt 4. Från profilväggen kan man se delar av det liggande flätverksstaketet A1 sticka ut. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 11. F11, huvud till en kritpipa med en stämpel på klacken. Den är tillverkad i Holland av en okänd mästare mellan år 1640-1670. Fynden påträffades direkt på en kullerstensläggning (A3) i Kv Polisen. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.



Figur 12. Överst fyra skärvor yngre svartgods (F21). Underst en bågformig ändskiva till en sammansatt dubbelkam. Fynden påträffades i Kv Åkroken och dateras till 1200-talet. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

undersökningen av Åkroken 3 och 4 framkom rikliga mängder av äldre rödgods i kontexter daterade till perioden 1200-1330 (Bäck 2016, s. 115).

Kritpipor

Samtliga fynd är fragmenterade och alla framkom i schakt 1. F8 består av sex sekundärbrända pipskaft som påträffades i brandlagret L6 (jfr yngre rödgods). I samma lager samlades även 11 anonyma skaftfragment in (F9) samt F10, som är ett skaftfragment med taggband- och rilldekor från perioden 1630-1660. Mellan kullerstenarna i A2 påträffades ett relativt litet piphuvud (F11). På den korta klackens undersida finns en stämpel med en stjärn- eller blomliknande form (figur 11). Arne Åkerhagen bedömer att pipan är producerad i Holland någon gång mellan åren 1640 och 1670 (mejl 2020-10-10).

Sten

En *eldslagningsflinta* av sydvästskandinavisk flinta framkom i L6 i schakt 1 (F13) och är vanliga i kontexter daterade till 1600-talet i Nyköping (jfr Gustafsson Gillbrand 2018, s. 21). En egenhet med föremålet är att det förefaller vara en omgjord plattformskärna med facetterad plattform. Om är tolkningen riktig kan fyndet även dateras till stenålder. Förmodligen har flintan kommit till platsen i form av barlastflinta från södra Östersjöområdet.

Avslutande diskussion

De arkeologiskt undersökta schakten var relativt små till ytan, en omständighet som delvis har försvårat tolkningarna av konstruktioners utbredning och funktion. Med hjälp av påträffade fynd tillsammans med dokumenterade kontexter har emellertid olika stratigrafiska förhållanden och kronologiska skeden kunnat klargöras inom respektive ytor.

Polisen

Vid undersökningen framkom vad som kan utgöra rester efter en byggnad i form av ett kalkbrukslager (L3). Utifrån daterade fynd och stratigrafi bör den ha varit i bruk någon gång mellan 1500-talets andra hälft och in i första halvan av 1600-talet. Inga spår av den stora stadsbranden från år 1665 påträffades ovan bebyggelselämningen, vilket kan tyda på att byggnaden revs åren strax före branden.

Därefter anlades en ny byggnad (A2) samt en kullerstensklädd gårdsplan (A3) på platsen. Bebyggelselämningen förefaller vara orienterad efter dagens gatunät och bör därför ha uppförts efter stadplanregleringen som genomfördes vid mitten av 1600-talet. Antagandet styrks också av de påträffade fynden, till exempel en kritpipa från tiden 1640-1670 (F11). Byggnaden och den kullerstenbeklädda ytan täcktes av ett

brand- och raseringslager som i huvudsak innehöll fynd från 1600- och 1700-tal. Flera av föremålen var dessutom sekundärbrända, vilket talar för en häftig brand. Därav föreligger det som rimligt att byggnaden förstördes i samband med 1719 års stadsbrand. Antagandet styrks även av att det vid en tidigare utförd undersökning inom samma gårdsplan påträffades ett sotigt lager som daterades med hjälp av ett mynt till år 1719 (Norberg 2017, s. 9). En alternativ tolkning är att konstruktionen kan vara den byggnad som Mårten Westerling lät riva vid ungefär samma tidpunkt (Hedin & Groop 2019, s. 72). Någon gång efter år 1720 uppfördes Westerlingska gården och tomten fick sitt nuvarande utseende. Den stenlagda gången A1 kan med hjälp av påträffade fynd och stratigrafi dateras till 1800-1900-talet.

Undersökningen har också påvisat att det finns minst 1,5 meter tjocka och välbevarade kulturlager från 1700-talet och bakåt i tid inom kvarteret.

Åkroken

I schakt 3 utgjordes den äldsta undersökta lämningen av en träläggning, som eventuellt kan utgöra rester efter en kavelbro eller möjligen ett golv (A4). Fynd av en kam samt keramik i form av yngre svartgods och äldre rödgods har daterat den till 1200-tal. I ett senare skede anlades en mur strax söder om A4. Muren kan utifrån sin karaktär generellt dateras till senmedeltid-nyare tid. Vid en jämförelse med den äldsta kartan sammanfaller muren med läget för den Rådstuga som tidigare stod på platsen (figur 6, LMS akt nr C57-1:1). Dikt an till muren fanns även en rest av en kullerstensläggning (A2), som kan vara samtida. Det är möjligt att stenläggningen ska knytas till det gamla Rådhusorget. Efter undersökningen av Åkroken 3 och 4 föreslogs det bland annat att torget anlades någon gång under 1200-talets andra hälft (Nordström *et al* 2016, s. 182). Senare under 1800-talet uppfördes ett stenhus på platsen som därefter revs på 1960-talet (A1).

I schakt 4 påträffades inga daterande fynd, men kulturlagrens karaktär indikerar en medeltida datering. Det djupast dokumenterade lagret innehöll även rikligt med läderspill, vilket tyder på en intilliggande hantverksmiljö. Därtill påträffades ett liggande flätverksstaket (A1) och en kavelbro (A2). Den senare sammanfaller någorlunda, enligt den äldsta kartan, med läget för den gata som gick från nordöst mot sydväst fram till Rådhusorget (figur 5).

Referenser

Broberg, Birgitta & Hasselmo, Margareta. 1981. *Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer. Fyndstudie. Rapport Medeltidsstaden 30*. RAÄ & SHM. Stockholm

- Bäck, Mathias. 2016. Keramikmaterialet. I: Nordström, Annika & Lindeblad, Karin (red.). 2016. *Båthus, stadsgårdar och stadsliv i Nyköping 650-1700*. Arkeologisk undersökning. Södermanland, Nyköpings stad och kommun, kvarteret Åkroken 3 och 4, Nyköping 231:1. Arkeologerna, Statens historiska museer. Rapport 2016:77. Stockholm.
- Gustafsson Gillbrand, Patrik. 2018. *Kapellberget*. Fornlämning Nyköping 231:1, Hotellet 26, Nyköpings socken & kommun, Södermanlands län. Arkeologisk undersökning. *Sörmlands Arkeologi AB, Rapport 2018:09*. Nyköping.
- Gustafsson, Patrik & Pettersson. 2009. *Kvarteret Åkroken*. Medeltid & nyare tid. Fornlämning Nyköping 231:1, Åkroken 3, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning. Sörmlands museum. *Arkeologiska meddelanden 2009:02*. Nyköping.
- Haggrén, Georg. 2016. Glasmateriel. I: Nordström, Annika & Lindeblad, Karin. 2016. *Båthus, stadsgårdar och stadsliv i Nyköping 650-1700*. Arkeologisk undersökning. Södermanland, Nyköpings stad och kommun, kvarteret Åkroken 3 och 4, Nyköping 231:1. Arkeologerna, Statens historiska museer. Rapport 2016:77. Stockholm.
- Hedin, Göran & Groop, Håkan. 2019. *Nyköping under 300 år - spåren från uppbyggnaden efter rysshärjningen 1719*. Nyköping.
- Hasselmo, Margareta. 2007. *Kulturlagren i Åkvarteren*. Länsstyrelsens riktlinjer för hantering av urbana kulturlager med anledning av upprättat planprogram för Kulturkvarteren vid ån, Nyköpings kommun. *Länsstyrelsen i Södermanlands län, Rapport Nr 2007:10*. Nyköping.
- Johansson, Mikael. 2006. Keramiken i kvarteret Svalan. I: Carlsson, Michél & Hedlund, John (red.). *Från kloster till hamnkvarter på 200 år. Vattugatan och kvarteret Svalan, cirka 1440 - 1640*. Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 102. Arkeologisk undersökning 1991. *Stockholms stadsmuseum. Rapport 2006:10*. Stockholm.
- Lundberg, Erik. 1931. Hur medeltidsstaden växte fram. Undersökningar i Söderköping, Nyköping, Linköping och Skenninge. I: *Jorden ger. Svenska forskningar och fynd från senare år*. Red. Birger Nerman et al. Stockholm.
- Norberg, Lars. 2011. *Polisen & Läroverket*. Fornlämning Nyköping 231:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förstudie. *Sörmlands museum, Arkeologiska meddelanden 2011:05*. Nyköping.
- Norberg, Lars. 2017. *Polisen*. Fornlämning Nyköping 231:1, Polisen 1, 2 & 3, Nyköpings socken & kommun, Södermanlands län. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. *Sörmlands Arkeologi AB Rapport 2017:02*. Nyköping.
- Nordeman, Kjell. 1986. *Arkeologisk provundersökning, Sö, Nyköping, Kvarteren Nyköpingsbruk och Åkroken*. RAÄ UV Mitt. Rapport. Stockholm.
- Nordström, Annika. 2016. Ben och hornföremål. I: Nordström, Annika & Lindeblad, Karin (red.). 2016. *Båthus, stadsgårdar och stadsliv i Nyköping 650-1700*. Arkeologisk undersökning. Södermanland, Nyköpings stad och kommun, kvarteret Åkroken 3 och 4, Nyköping 231:1. Arkeologerna, Statens historiska museer. Rapport 2016:77. Stockholm.
- Nordström, Annika & Lindeblad, Karin (red.). 2016. *Båthus, stadsgårdar och stadsliv i Nyköping 650-1700*. Arkeologisk undersökning. Södermanland, Nyköpings stad och kommun, kvarteret Åkroken 3 och 4, Nyköping 231:1. Arkeologerna, Statens historiska museer. Rapport 2016:77. Stockholm.
- Nordström, Annika, Pettersson, Björn & Hållans Stenholm, Ann-Mari. 2016. *Gestaltning. I: Nordström, Annika & Lindeblad, Karin (red.). 2016. Båthus, stadsgårdar och stadsliv i Nyköping 650-1700*. Arkeologisk undersökning. Södermanland, Nyköpings stad och kommun, kvarteret Åkroken 3 och 4, Nyköping 231:1. Arkeologerna, Statens historiska museer. Rapport 2016:77. Stockholm.
- Pettersson, Björn. 2014. Arkitektävlingen. I: *Ett aros blir en köping-arkeologi i Åkroken och Nyköping*. Red. Lars Norberg. Sörmlands museum.
- Sjösvärd, Lars. 1983. Kvarteret Polisen i Nyköping. En stadsarkeologisk undersökning. RAÄ UV Rapport 1983:5. Stockholm.
- Sundler, Johannes. (1967). *Nyköping. 1735-1739*. Utgiven och översatt från latinet och kommenterad av Per Hansson. *Sörmländska handlingar Nr 23*. 1967. Nyköping.
- Åkerhagen, Arne. Mejl 2020-10-10.

Arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS), Arkivsök.

Akt nr C57-1:1. Stadsplanekarta. Förrättningsman obekant.

Nyköpings kommun, Byggnadsinventering 2015 (NKB), http://kartor.nykoping.se/pdf/custom/Byggnadsinventering/Polisen_2-1_15708.pdf
 Polisen_3_15709.pdf

Nyköpings stadsarkiv (NS)

Geometrisch jordebook Öffver Nyköpings stads Tompt
määttningh. Upprättad år 1674 av Anders Andersson.

Riksarkivet

Brev nr 18127, SD 1807, tryckt upplaga.

Sörmlands museums arkiv & bibliotek (SMA)

Foto: SLM A12-363 - Länstryckeriet och Eric Anders-
son Bil AB. <https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/items/show/350001>. Sörmlands museum. Sidan
besöktes 2020-10-14.

Blomberg, Carl Gustaf. I manus. *Väster om ån*. Nykö-
pings karta och geometriska jordebok 1674. Syn på
tomter 1696. Bearbetning och analys.

SR-GIS 2015, upprättat av Björn Pettersson

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 2028

Länsstyrelsens dnr: 431-6645-2020

Tid för undersökningen: 2020-10-05 – 2020-10-15

Personal: Patrik Gustafsson Gillbrand

Belägenhet: Polisen: N (x) 6514280,7 E (y) 61682,7.

Åkroken N (x) 6514183,1 E (y) 61692,1

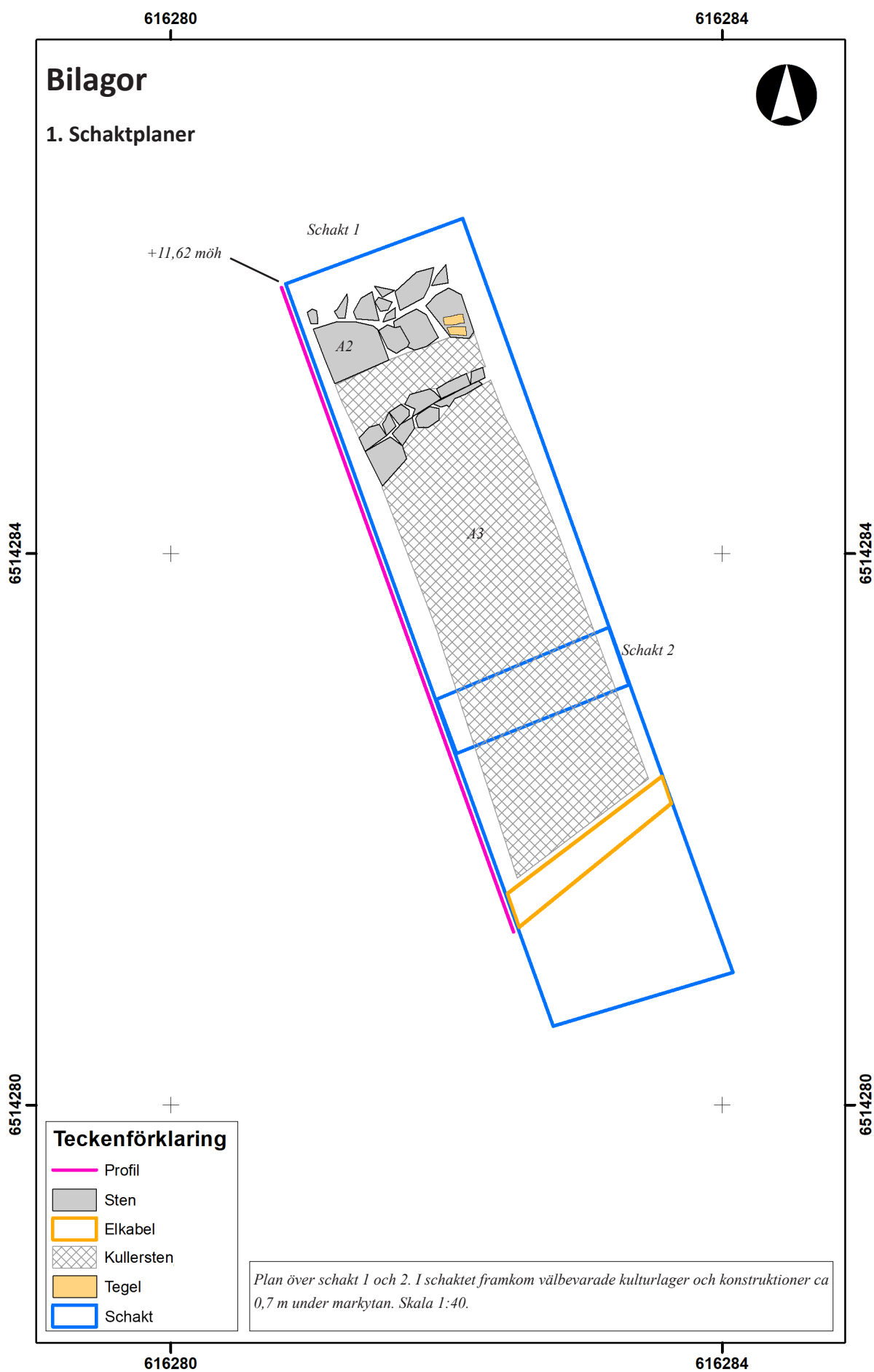
Koordinatsystem: SWEREF99 TM

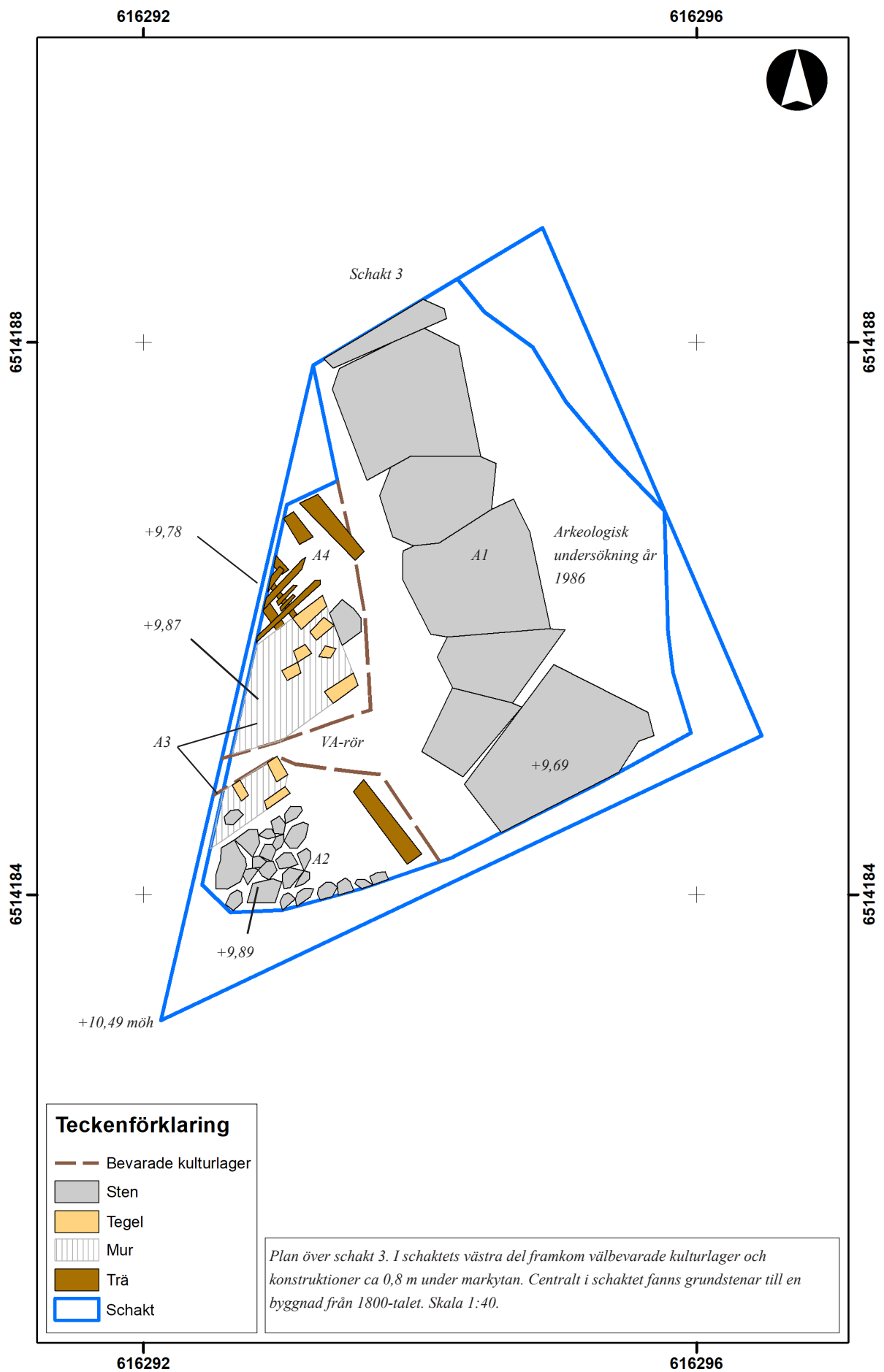
Höjdsystem: RH 2000

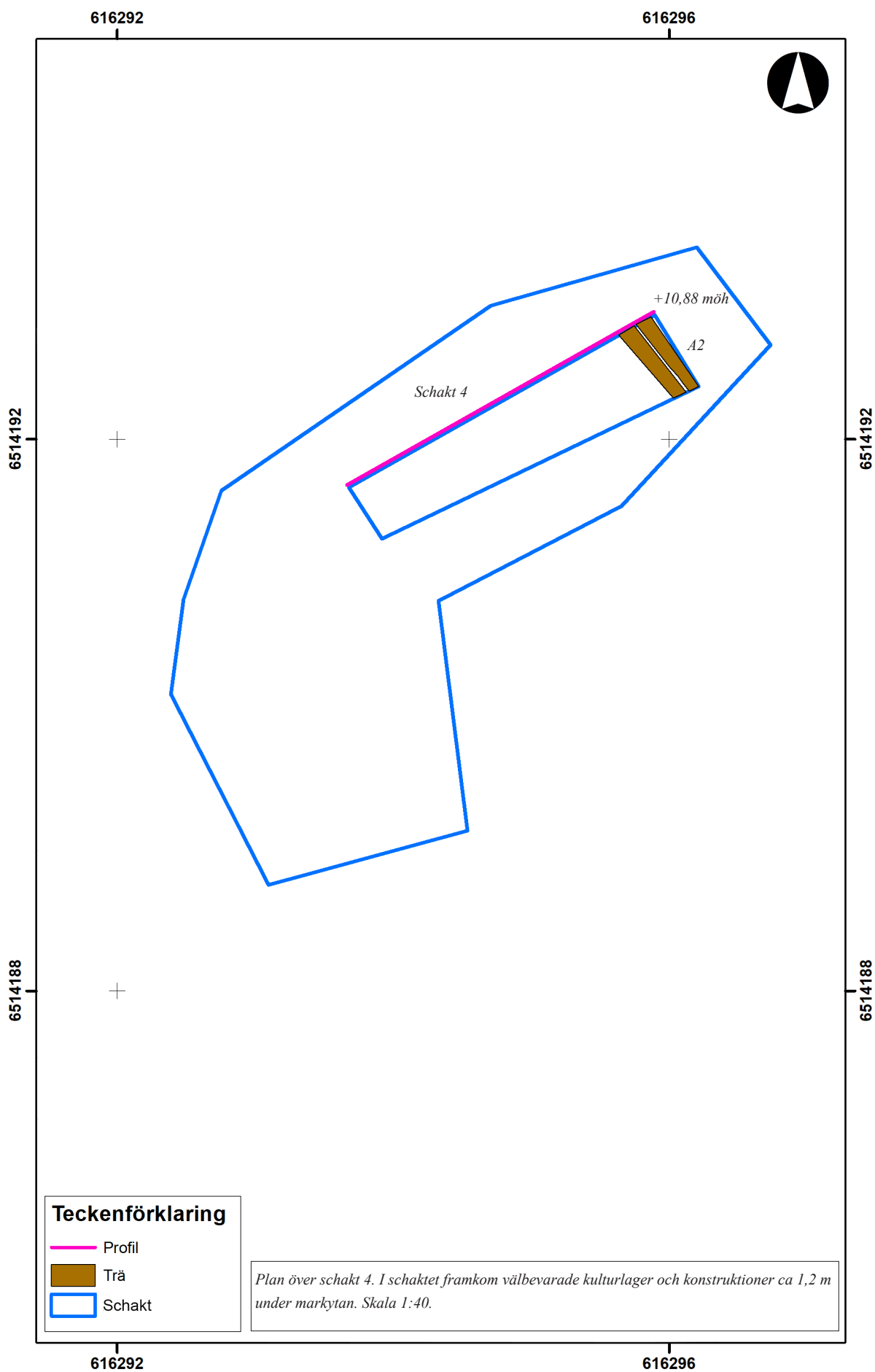
Undersökt yta: intensivt 30 m²

Analog dokumentation kommer att skickas till ATA för
arkivering. Digital dokumentation förvaras hos Sörm-
lands Arkeologi AB i väntan på meddelande från ATA
angående rutiner för leverans av digitalt material.

Fynd med nr 1-24 förvaras vid Sörmlands Arkeologi
AB i avvaktan på fyndfördelning.







2. Anläggningsbeskrivningar

Schakt 1

A1. Stenläggning, kullersten. Ca 1,0 m br av 0,10-0,05 m st rundade stenar (SV-NÖ), som vilade på ett ca 0,25-0,15 m tj lager med sättsand.

A2. Syllsten. Rad med ca 0,4 m st stenar (VSV-ÖNÖ). På stenen längst i öster fanns rester av kalkbruk och tegel.

A3. Stenläggning, kullersten. Uppbyggd av cirka 0,15-0,07 meter stora runda stenar som vilade på ett ca 0,10 m tj lager av sättsand. Bland stenarna påträffades en kritpipa (F11) daterad till 1640-1670.

Schakt 3

A1. Syllsten. Rad med ca 1,0-0,5 m st spräckta stenar med borrhål (NNV-SSÖ). Syllen vilade delvis på ett 0,10-0,05 m tj skikt av återfylld kulturjord samt ljusgrå silt (undergrund).

A2. Stenläggning, kullersten. Ca 0,5 m st yta belagd med kullersten, ca 0,10-0,07 m st.

A3. Mur. Ca 1,6 m br och cirka 0,6 m dj av tegel, sten och kalkbruk. Skadad av rörledningsschakt och A1.

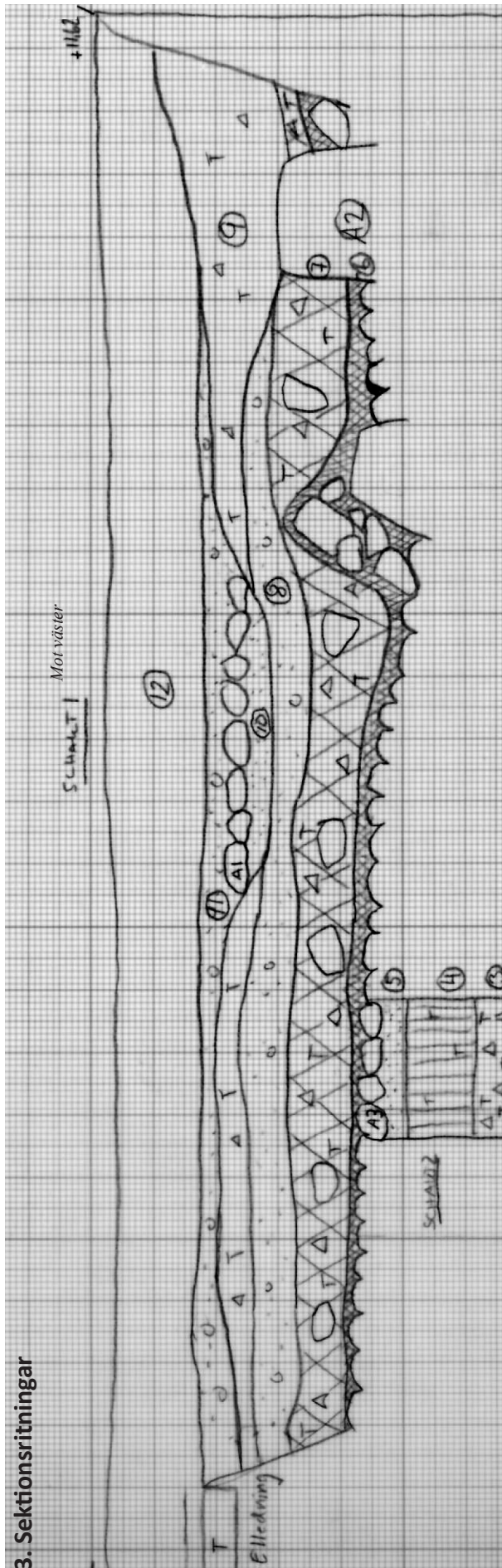
A4. Träläggning, kavelbro eller golv. 6-5 liggande murkna stockar (NÖ-SV & NV-SÖ), ca 0,4 m l och ca 0,1 m br. Anläggningen vilade på L1.

Schakt 4

A1. Flätverksstaket, liggande. Ca 0,05 m tj runda störrar med ca 0,05 m tj slakor emellan.

A2. Träläggning, kavelbro? Minst 0,6 m l (NV-SÖ) och 0,15-0,10 m tj murkna stockar.

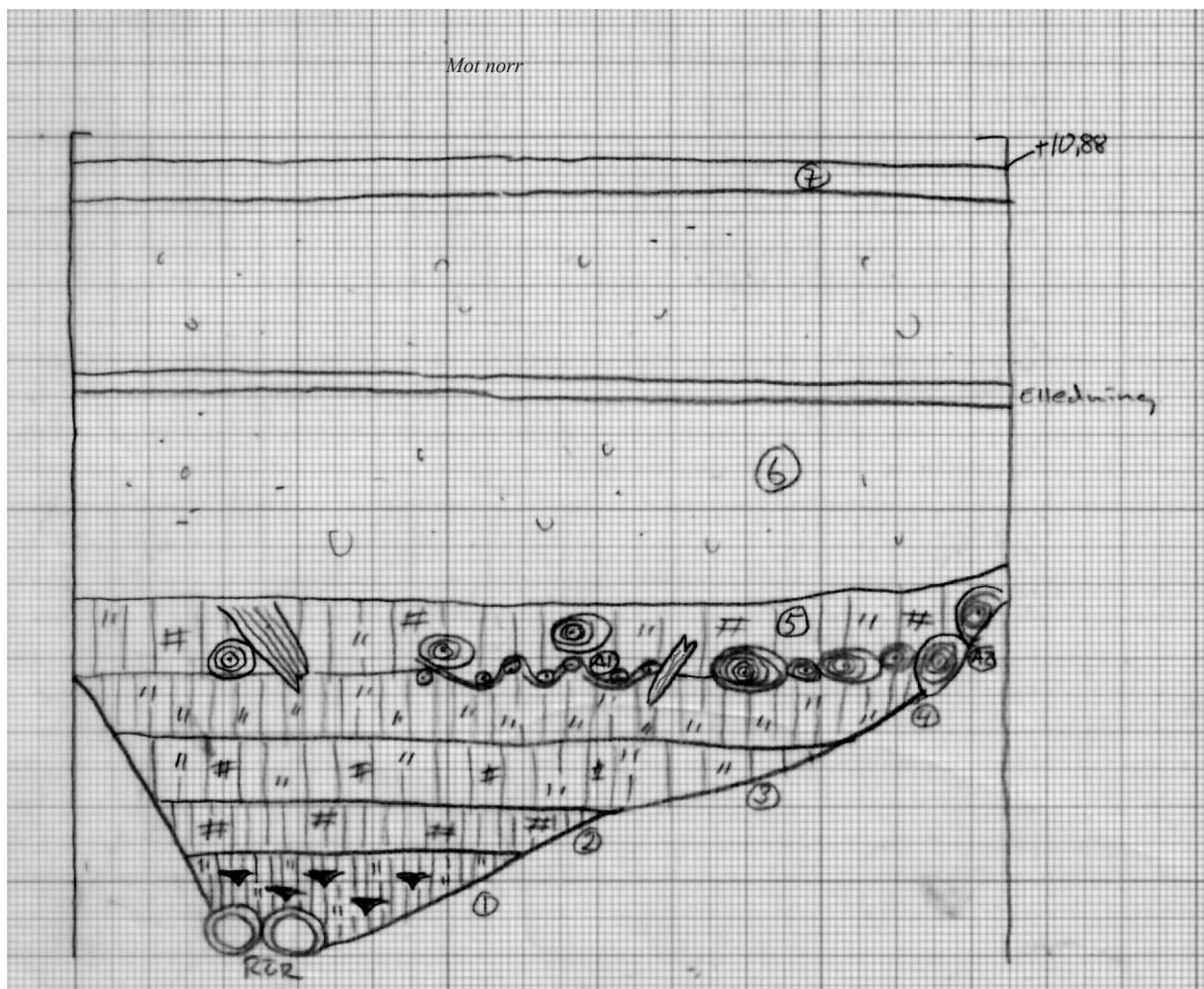
3. Sektionsritningar



Lagerbeskrivning schakt 1 och 2. Kv Polisen. Skala 1:20

- L1. Gul/orange-svart sand med sot och kol, inslag av tegelflis.
- L2. Mörkgrå silt, rikligt med djurben, tegelkross, BII4 och passglas.
- L3. Ljusgrå heltäckande kaka av kalkbruk med inslag av små, ca 0,05 m st, stenar och tegelflis. I ytan fanns fynd av CII, fajans och BII4.
- L4. Mörkgrå siltig sand med tegelkross.
- L5. Brun grov sand.
- A3 Kullersten.
- A2 Stensyll.
- L6. Svart och soig silt, med inslag av tegelkross.
- L7. Mörkgrå silt, rikligt med sot och kol, tegelkross, kalkbruksklumpar, inslag av obrända och brända djurben, spik, kripipor och BII4 varav flera var sekundärbrända.
- L8. Grågul grusig sand.
- L9. Grå silt med inslag av, ca 0,3-0,1 m st, stenar, tegelkross, kalkbruksklumpar, djurben, BII4, spik, fönsterglas.
- A1. Kullersten med inslag av porslin från 1800-1900-tal.
- L10. Gulbrun sand.
- L11. Grusig sand.
- L12. Grus.

Vid sondstick uppmättes minst 0,7 m med kulturlager under schaktets botten.



Lagerbeskrivning schakt 4, Kv Åkroken/Väster. Skala 1:20

- L1. Mörkbrun humös silt, träffis samt rikligt med läderspill.
- L2. Brun humös silt med inslag av gödsel och halm.
- L3. Brun humös silt med gödsel, inslag av träffis samt enstaka djurben.
- L4. Brun humös silt samt rikligt med träffis.
- A1. Flätverksstaket.
- A2. Kavelbro?
- L5. Brun humös silt, rikligt med träffis, inslag av gödsel samt enstaka träbitar.
- L6. Grus och sand.
- L7. Asfalt.

4. Fyndtabell

Fnr	Kontext nr	Kontexttyp	Sakord	Typ	Del	Material	Antal	Vikt	Beskrivning	Datering
1	Schakt 1, L6	Brandlager	Kärl	Yngre rödgods		Keramik	6	57,64	Sekundärbrända fragment.	
2	Schakt 1, L6	Brandlager	Kruka	Yngre rödgods		Keramik	1	53,7	Grönbrun melerad inre glasyr. Mynning samt fäste till hank.	1600-1700-tal
3	Schakt 1, L6	Brandlager	Gryta	Yngre rödgods		Keramik	1	16,84	Mörkbrun något knottig invändig glasyr.	1600-1700-tal
4	Schakt 1, L6	Brandlager	Fat	Yngre rödgods		Keramik	1	9,84	Gula cirkelfränder på piplera mot brun bakgrund, invändig glasyr,.	1600-1700-tal
5	Schakt 1, L6	Brandlager	Kärl	Yngre rödgods		Keramik	1	7,00	Gul glasyr på piplera på in- och utsida.	1600-1700-tal
6	Schakt 1, L6	Brandlager	Fat	Vitgods		Keramik	1	4,22	Mynning med gul invändig glasyr.	1560-1640
7	Schakt 1, L6	Brandlager	Krus	Westervald		Stengods	1	4,56	Kornblå glasyr i form av växtornamentik mot ljusgrå bakgrund.	1650-1700-tal
8	Schakt 1, L6	Brandlager	Kripiipa		Skaft	Piplera	6	16,9	Sekundärbrända fragment.	1650-1700-tal
9	Schakt 1, L6	Brandlager	Kripiipa		Skaft	Piplera	11	31,48	Anonyma fragment..	1650-1700-tal
10	Schakt 1, L6	Brandlager	Kripiipa		Skaft	Piplera	1	3,94	Taggband- och rilldekor.	1630-1660
11	Schakt 1, A2	Kullerstenläggning	Kripiipa		Piphuvud	Piplera	1	7,52	Stjärnliknande stämpel på klackens undersida. AA:Okänd mästare, holländsk produktion.	1640-1670
12	Schakt 1, L6	Brandlager	Sågat ben			Ben	1	25,62	Avsågad ledände, koben.	Hög- och senmedeltid
13	Schakt 1, L6	Brandlager	Eldslagningsflinta			Flinta	1	29,78	Spånkärna? med facetterad plattform (stenålder?): Plattformens kanter har nyttjats för eldslagning.	Medeltid-nyare tid
14	Schakt 2, L3	Kalkbrukslager	Kruka	Yngre rödgods		Keramik	1	13,34	2 bitar med passning, mynning, gulbrun invändig glasyr.	1600-tal
15	Schakt 2, L3	Kalkbrukslager	Fat	Fajans		Keramik	1	5,74	Vit tennglasyr med penselmålade växtmotiv på insida. Vit glasyr på utsida. Holland.	1560-1640
16	Schakt 2, L3	Kalkbrukslager	Krus	Raerentyp		Stengods	1	11,48	Brun glasyr på in- och utsida. Vitt gods.	1560-1640
17	Schakt 2, L2	Utfyllnadslager	Gryta	Yngre rödgods		Keramik	3	44,72	3 bitar med passning. Fragmentarisk glasyr. På utsida fäste till handtag eller fot..	1600-1700-tal
18	Schakt 2, L2	Utfyllnadslager	Kruka	Yngre rödgods		Keramik	1	22,1	Närmast polerad utsida, fragmentarisk brun invändig glasyr.	1600-1700-tal
19	Schakt 2, L2	Utfyllnadslager	Bägare	Passglas		Glas	2	1,08	Glas med pålagd remsa.	1550-1650
20	Schakt 3, A3	Träläggning	Kanna	Äldre rödgods	Buk	Keramik	1	2,38	Grönbrun glasyr på in- och utsida.	1160-1330
21	Schakt 3, A3	Träläggning	Kruka	Yngre svartgods	Buk	BI	4	34,92	Grå närmast metallisk in- och utsida, grått tunt gods med mycket små kvartskorn. Paffrathliknande.	1125-1330
22	Schakt 3, A3	Träläggning	Kruka	Yngre svartgods	Buk	BI	1	7,94	Grå in- och utsida, gulaktigt gods med enstaka synliga små magringskorn.	1160-1330
23	Schakt 3, A3	Träläggning	Skål?	Yngre svartgods	Mynning	BI	1	0,52	Mynningskant med brun insida och grå utsida. Gulaktigt gods med enstaka synliga magringskorn.	1160-1330
24	Schakt 3, A3	Träläggning	Kam	Sammansatt dubbelkam	Ändskiva	Ben	1	2,42	Dubbelbågig ändskiva och en kantband.	1140-1225